

İKTİSAT ve MALİYE

MARDİN'İN İKTİSADEN GERİ KALMIŞLIĞI SORUNU *

Doç. Dr. Beşir HAMİTOĞULLARI
(Siyasal Bilgiler Fakültesi
Öğretim Üyesi)

İktisaden geri kalmış bir ülkedir Türkiye. Ulusal İktisadî-Sosyal olanak ve potansiyeline nazaran, geri kalmıştır. Ulusal ihtiyaçları karşılamak ölçütüne göre geri kalmıştır. Kalkınmış diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında geri kalmış olduğu görülmektedir. Geri kalmış Türkiyenin geri kalmış bir «BÖLGELER» sorunu, iki, geri kalmış bölgelerde geri kalmış «ŞEHİRLER» sorunu bulunmaktadır. Geri kalmışlığın, iç içe oluşturduğu dikenli, sorunlardır bunlar.

Türkiye'nin geri kalmışlığı, Mardin'de doruklara (zirvelere) çıkmaktadır. Gerçekten Mardin, ulusal ve bölgesel düzeyde, Türkiye ekonomisini ve onun kalkınmasını damgalayan, frenleyen sancılı bir ikilemin (düalizm), çok açık ve dikenli göstergelerinden biri olmaktadır.

Bu kısa değinme bile Türkiye'nin geri kalmışlığı ile Mardin'in geri kalmışlığı arasında karşılıklı ilişkilerden oluşan bir bağlantının bulunduğunu göstermektedir. Bundan ötürü Mardin'in yoksulluğu ve geri kalmışlığı, TÜRKİYE'nin geri kalmışlık süreci ve yörengesi içindeki yeri saptanmadan anlaşılabilir. Çünkü Cumhuriyet Türkiyesi'nin izlemiş bulunduğu iktisadî ve sosyal politikalar, bölgeler arası dengesizlik ve Güney Doğu Anadolu'nun bölgesel

(*) Mardin Valisi tarafından, il yıllığında yayınlanmak üzere istenen bu inceleme, 1975 -Şubat - ayında hazırlanmış; fakat, Vali «Merkeze» alındığı için, yayınlanmamıştır.

özellikleri ile Mardin'in geri kalmışlığı arasında bir diğerini belirleyip şartlandıran yakın ilişkiler bulunmaktadır. Mardin yöresini damgalayan «etno-sentrik» özellikler bilinmeden içsel ve dışsal bağımlılıklar ve dar boğazlar aydınlatılmadan, özellikle MARDİN ve genel olarak Mardin'i içeren tüm bölgenin kalkınma süreçleri işletilemez. Türkiye'nin bölgesel düzeyde kopan — çözülen, global, ulusal kalkınması da gerçekleştirilemez.

Bu incelemede, Mardin'in geri kalmışlık sorunu ve gelişmesini sağlayabilecek nitelikteki politikalara değinecek ve her iki konunun içerdiği unsurlardan bazı kesitler sunmakla yetineceğiz.

I. MARDİN'İN GERİ KALMIŞLIĞI

1. Cumhuriyetten Önce Mardin

Mardin'in güncel geri kalmışlığını aydınlatabilecek nitelikte olduğu için, Cumhuriyetten önceki Mardin'in durumuna kısaca ve kalın çizgilerle de olsa, değinmekte zorunluluk vardır.

Tarihsel akış içinde Mardin'in gelişmişlik durumu büyük farklılıklar göstermektedir. Cumhuriyet Türkiyesi öncesi Mardin'i ile, daha sonraki Mardin'i arasında bile önemli farklılıklar bulunmaktadır. Beş bin yıllık bir geçmişin tarihsel katmanları kadar büyük bir farklılıktır bu.

Tarihsel «İpek Yolu» üzerindeki stratejik konumu (mevkî) sonucu Suriye, Irak, İran ve Anadolu arasında önemli bir bağlantı kurması, ilk ve Orta çağlarda Mardin'e ekonomik yönden önemli bir işlev (fonksiyon) kazandırıyordu. Bir imalât ve ticaret merkezi olmasını sağlayan bu stratejik özelliği, Roma, Bizans, Pers, Arap ve Türk ulusları için, son derece çekici olmuştur. *Mezopotamya uygarlıklarının* çeşitli kesitlerine yurtluk eden MARDİN, *Subariler* (M.Ö: 4500-3500), *Sümerler* (M.Ö: 2850), *Akadlar* (M.Ö: 2820-2500), *Babiller* (M.Ö: 2200-1925), *Hititler*, (M.Ö: 1925-1367), *Asuriler* (M.Ö: 1367-800) gibi, çeşitli uygarlıkların, bir diğerine eklediği katmanların (tabakaların) halen izlerini taşımaktadır.

Mezopotamya uygarlıklarının, bir diğerini izlediği yörede gelişen Mardin ilinde, şehircilik, sulama ve ziraat ile ince el işlemeciliği, ileri bir düzeye erişmişti. Mardin'de altın, Midyat'ta gümüş işlemeciliği ile bakırcılık ise, halen taklidedilmesi güç bir sanat, türü ve becerisi olarak, halen ince ve anlamlı özelliğini sürdürmektedir. Ünü yurt dışına bile taşan bu altın ve gümüş işlemeciliği, Mardin'i kuşatan Mezopotamya uygarlıklarının (daha çok sümerlerinin, al-

tın), halen yaşayan (fakat günümüzde) yeterince destek görmeyen canlı bir mirası (kalıntı) ve bir simgesidir.

Mardin'in gelişmişlik sorunu ele alınırken, yöreyi damgalayan bu eski uygarlıkla, tarihsel kesitlerin yaptığı anlamlı bağlantılar ve sentezler, gizli kalmış yanları ile ele alınıp, incelenmezse, etnik yapının güncel özellikleriyle, ekonomik gelişmeyi kesintiye uğratabilen yönlerine rağmen, taşıdığı büyük ve anlamlı potansiyel harekete geçirilemez.

Daha önce belirttiğimiz gibi burada, benzeri çalışmalarda çoklukla ele alınmayan uygarlık ve tarihsel çizginin önemine, dikkatleri çekmekle yetinmek durumundayız.

Daha VIII ve IX cu yüzyıllarda, Hristiyan Mardin (özellikle süryani kilisesi), Mardin'e parlak bir dönem yaşatmaktadır. X cu yüzyılda ise, Mardin, önemli bir ticaret merkezidir (çağa görece).

Mardin'e İslamiyetin girmesi ve bölgenin Türkleştirilmesi dönemlerinde de kent, daha da gelişecektir.

Artukoğulları döneminde ticaretin önde gittiği, ipekli kumaşlar, kadife yapımı ve zeytin yağı üretiminin çok geliştiği görülmektedir. İlin eğitim, kültür seviyesinin yüksekliği yönetimin düzenliliği ve özellikle çok sayıda kültür yapısının oluşturulduğu, parlak bir dönem yaşamaktadır.

Kısaca XIV cü yüzyıla gelindiği zaman Mardin'de el işlemeciliği dokumacılık, çağa görece, ileri bir düzeydedir. Tarım Ürünleri ve imâlatın pazarlaması, iyi bir tarzda yapılmaktadır. Bölgede hayvancılık, bağcılık ve şarapçılık (Hristiyanlığın etkisi ile), ileri bir aşamada idi. Hayvan alım ve satımları da kentte yürütülüyordu. Tarımın, topraksal ve hayvansal ürünlerini işleyecek sanayi kuruluşları hinterlandta mevcuttu. Kentsel çevrede, boyahane, tabakhane, mumhane, silahhane yanında buzhane ve dokuma tezgahları da, vardı.

Yukarıdaki kısa ve kalın çizgilerle yetinen ve anılan bu yüzyılın ticarî karakteri doğrultusunda kalan ve çoğu eltezgahları ile sınırlanan imalât dallarının ve zeneatların oluştuğunu göstermektedir. 1776 yılında Mardin, ilinde 25.000 kişinin yaşamakta olduğunu anımlarsak XVIII ci yüzyılda, kentleşmenin bu noktasında oluşan odakta, ekonomik gelişmenin yansıyan boyutlarını ve anlamını da izlemek mümkündür.

(1) Bu günkü il merkezi nüfusu (1970 sayımı) 33.740 kişiden oluşmaktadır.

Kapitalizm öncesi üretim biçimi, Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu da uyguladığı toprak rejimi ile, Avrupa'nın Feodal niteliğine benzemeyen ekonomik ve Sosyal yapıların oluşup güç kazanmasına yol açmıştır.

İslâm — Türk sentezinin yörüngesindeki Osmanlı toprak rejimi çerçevesinde, başlangıçta «reaya», «zeamet» ve «has» biçiminde verilen topraktan yararlanmak hakkı, daha sonra, özel mülkiyete dönüşmüştür. Savaşlarda yararlık gösterenlere, Padişah geniş topraklar hediye etmiştir. Özel hukuk kurallarına göre işletilen bu topraklar, giderek kişilerin özel mülkiyetine geçerek, Güney Doğu Anadolu bölgesinin, günümüzdeki toprak yapısını dokumuştur. Yavuz Sultan Selim, Doğu seferine çıkarken, Doğu ve Güney Doğu Anadolu yörelerinde kendisini destekleyenlere «Ocaklık» ve «Yurtluk», ünvanı ile «malikâneler» hediye etmiştir². Bıyıklı Mehmet Paşanın önerisi üzerine, bazı «Yurtluk ve Ocaklıkları» içeren sancaklar, bazı beylere verilmiştir. Sancak beyliği, bir miras gibi oğullara ve hısımlık derecesine uyarak diğer akrabalara intikal etmiştir³.

Abdülhamit zamanında kurulan «Hamidiye» alaylarının komutanları İstanbul'a davet edilmiş ve itaatlarını sürdürmeleri karşılığında, kendilerine tasarruf ettikleri toprakların sahipliğini sonsuzlaştıran ve kanıtlayan FERMANLAR, verilmiştir⁴.

Osmanlı döneminde, yukarıda kısaca değinilen yöntemle, feodal tip ile bütünü ile çakışmayan Anadolu Üretim Biçiminden kaynaklanan, yöreye özgü bir AĞALIĞIN ekonomik ve Siyasal iktidarı oluşmuştur. Osmanlı Bürokrasisi ile bütünleşerek süren bu egemenlik, Cumhuriyet Türkiye'si'nin başat ideolojine paralel bir gelişim izlemektedir. Tarımsal sektöre dayalı bu ekonomik yapı, Mardin yöresinde günümüzün toprak rejimi mülkiyetini oluşturmuştur.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MARDİN

Cumhuriyet Türkiye'si, kapitalist Batı dünyasının sistemini it-

(2) Bknz : Ömer Lütfü Barkan, 15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul, 1943.

(3) Bknz : İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, Osmanlı Tarihi, cilt II, Türk Tarih Kurumu yayını Ankara, 1949.

(4) Halil İnalcık : Sened-i İttifak ve Gülhane hattı Hümayunu.. Belleten: Cilt : 27, Sayı : 112, Ekim 1964.

hâl eden süreçleri, sürdürmüştür. İsviçre'den alınan Medeni Kanun, andığımız toprak mülkiyetine, yeni bir yasal dayanak ve çerçeve getirerek O'nu pekiştirmiştir. Yalnız şu varki. Mardin yöresi için, Türkiye'nin kaybettiği Irak ve Suriye ile Güneyde oluşan yeni sınırlar sonucunda yön değiştiren ticaretin doğurduğu yeni tıkanıklıklara, henüz yeterince kapitalistleşemeyen üretim biçiminin elverişsizliğini eklemiş oluyordu. Böylece ekonomik gelişmeye giden yolların önüne, büyük engeller dikilmiş, geri kalmışlığın çarkları, Mardin'de işlemeğe başlamıştır. Kapitalist büyüme sürecini izleyen Cumhuriyet Türkiye'si, anılan geriletici çarkları daha da hızlandıran bir sonuç doğurmuştur.

Böylece söz, Mardin'in geri kalmışlık sorununa geldi. Önce Mardin'in geri kalmışlık düzeyini, sonra da, bu geri kalmışlığın nedenlerinden bazılarını analiz edeceğiz.

A. Mardin İlinin Gelişmişlik Düzeyi

Mardin, Türkiye'nin ekonomik yönden en az gelişmiş on ili arasında bulunmaktadır. Aşağıdaki çizelgeden, adı geçen bu 10 ilin durumunu izlemek mümkündür.

Türkiye'nin En Çok ve En Az, On Gelişmiş İli
Çizelge : (1)

Sıra No	İlin Adı	Endeks 1963 Türk Ort: 100
1	İstanbul	377
2	Ankara	279
3	İzmir	234
4	Adana	200
5	Kocaeli	195
	Türkiye ortalaması	138
58	MARDİN	54
59	Bitlis	53
60	Gümüşhane	50
61	Muş	50
62	Adıyaman	49
63	Van	47
64	Tunceli	47
65	Ağrı	44
66	Hakkâri	41
67	Bingöl	35

Kaynak : Türkiye'de İller itibariyle, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (1963-1967). D.P.T., Eylül 1970. Sh. 39. v.s.

Yukarıda ki çizelge, Mardin'in gelişmişlik düzeyini, ve Türkiye'nin ortalaması olan 138, e göre ne derece geri kaldığını gösterdiği gibi bölgeler ve iller arası, eşit olmayan, dengesiz bir gelişmeyi de ortaya koymaktadır. Türkiye'nin en gelişmiş ili (İstanbul) ile en az gelişmiş ili olan Bingöl arasındaki gelişme farkının on kattan daha fazla olduğunu belirtmektedir.

1967 yılında Türkiye'de kentleşme düzeyi ortalama olarak 31,4 ve kentleşme hızı yüzde 2,53 iken, aynı sayılar Mardin'de sırasıyla % 11,4 ve % 4,38 çevresindedir.

1972 yılına değin iller itibariyle yapılan Sosyo-Ekonomik Gelişme Projeksiyonuna göre ve 1967 yılı endeks değerleriyle birlikte ele alınan sıralama da, 1972 yılında bile en az gelişmiş 10 ilde büyük bir değişme olmamaktadır. Burumu 2 nolu çizelgeden izlemek mümkündür.

Çizelge : (2)

İller	1967 Endeks	1972 tahmini Endeks
Yozgat	57	88
Mardin	54	83
Muş	50	81
Van	47	72
Tunceli	47	72
Gümüşhane	50	71
Adıyaman	45	68
Ağrı	44	62
Hakkâri	41	60
Bingöl	35	46

1 ve 2 nolu çizelgeler karşılaştırılacak olursa endeks sıralamalarına göre Türkiye'nin en az gelişmiş 10 ili 1967 ve 1972 yıllarında da birbirlerinden çok farklı değillerdir. Yalnız Bitlis İli'nin yüksek gelişme hızı dolayısıyla bu 10 ili aşip daha yukarılara çıkıyor ve onun yerini Yozgat ili alıyor. Sıralamanın en sonlarında yer alan en az gelişmiş illerde göze çarpan ilk özellik, gelişme hızının yükselmiş olmasıdır. Fakat endeks sıralarının düşüklüğü, bu hızlı gelişmeye rağmen, sıralamanın gerilerinde yer almalarını sonuçlandırmaktadır.

1970 yılında Türkiye İller ölçeğinde temel ve 10 yan veriyi göz önüne alarak yapılan Ekonomik-Sosyal, bir gelişmişlik endeksine

göre, MARDİN'in, çevre ve bölge illeriyle durumunu, karşılaştırmalı olarak görmek mümkündür.

Çizelge : (3)

Mardin'in Diğer Bölge İlleriyle Karşılaştırmalı Ekonomik Gelişmiş Endeksi

Türkiye ortalaması	100
Gaziantep	82.7
Diyarbakır	59.8
Siirt	73.4
Urfa	43.2
MARDİN	33.4
Adıyaman	32.4
Hakkâri	26.8

Mardin'in ekonomik ve sosyal yapısı ile, bu yapının bölgesel ve ulusal düzeyde yer alan bağlantıları ile geri kalmışlığı arasındaki ilişkileri oluşturan çeşitli verilere değinmek gerekirdi. Yalnız, bu incelemenin sınırlı boyutlarında, derinliğine analiz edilmesi, gereken, sosyo-ekonomik yapının bütün unsurlarına girmemiz, mümkün değildir. Cumhuriyet Türkiyesinde Mardin'in geri kalmışlığının nedenlerini oluşturan kesitlerden bazılarına değinmekle yetineceğiz.

B. Geri Kalmışlığın Nedenleri

Mardin ilinde ekonomik geri kalmışlığın tüm nedenlerini, iki kümede toplamak mümkündür. İlk kümede, sosyo-ekonomik kavramının geniş boyutlarının içerdiği tüm unsurlar (etno-Sentrik) gibi içsel yöresel nedenler, (Uygarlık-kültür vb.), toplanmaktadır. İkinci kümede, Cumhuriyet Türkiyesi'nin izlemiş bulunduğu iktisadî - sosyal - siyasal politikaların Mardin yöresinde oluşan sonuçları yer almaktadır. Hemen işaret edelim ki, iki kümede yer alan unsurlar arasında karşılıklı ilişkiler (sebep-sonuç ilişkileri) bulunmaktadır. Biri diğerini belirlemekte ve pekiştirmektedir. Şimdi sırasıyla bu unsurları içeren kesitlerden bazılarına değinelim.

a. Geri kalmışlığın - Sosyo - Ekonomik - Etnik Nedenlerinden Bazıları (İçsel Nedenler)

— Sosyo - Ekonomik yapının Darboğazları :

Mardin ilinde sanayileşme süreci henüz işletilememiştir. Oluşturulmakta olan çimento fabrikası ise henüz proje halinde olan

diğer sanayi tesisleri dışında, Mardin'de modern anlamda SANAYİ yoktur, denilebilir. Ticaret sektörü de henüz ekonomik gelişmeyi besleyebilecek bir duruma getirilememiştir. İlin ekonomisine, tarımsal Sektör eğemendir. Ziraat ve hayvancılık potansiyeli ile tarımsal kesim büyük bir kaynak oluşturmasına rağmen bu kesimin irrasyonel ve verimsiz işletilmesi ve atıl kapasitelerin büyük boyutlara varması, dinamiği büyük bu sektörü bile çok geri bırakmaktadır. Tarımsal kesimin yapısı ve işleyişi, ekonomik ve sosyal gelişmeyi engelleyecek niteliktedir. Kısaca bir iki örnekleme ile durumu daha açık bir hale getirelim. Örneğin, toprak yapısı : Mardin'de ekime ve dikime uygun arazi varlığı oldukça önemlidir. 12.760 km² ye varan bu topraklar, ünlü Mezopotamya ovasının verimli topraklarını içermektedir. (Kızıltepe, Nusaybin, Silopi, Cizre, Derik, il merkezi, 800 m² lik bir alanı içermektedir). Toplamı yaklaşık olarak 1.276.000 hektarı bulan bu topraklar, Türkiye'nin en iyi toprakları üzerinde bulunmaktadır. (Türkiye ortalaması I-IV. cü sınıf topraklar bakımından % 24,71 iken; aynı sınıf toprakların toplamı Mardin'de % 57,28 olmaktadır. **Güney Doğu Anadolu'nun en iyi nitelikli toprakları Mardin ve Urfa'da bulunmaktadır.** Mardin'de II. sınıf topraklar, mevcudu, % 14,37, III cü sınıf T. % 22,21 ve IV. cü sınıf T. ise % 16,34 oranındadır⁵.

Toprakların bu iyi niteliklerine rağmen üretim ve verimi düşüktür. Çünkü Tarımsal kesimin yapısı ve işleyişi bozuktur. İnsan, toprak, toprak insan ilişkileri, üretimi ve verimi yükseltebilecek yapıda değildir. Bu sonucun nedenlerini bir kaç örnek sunmakla aydınlatmağa çalışalım. Toprağı olmayan köylülerin sayısı % 41 oranındadır⁶. Köy İşleri Bakanlığının yaptığı incelemelere göre Mardin'de, mevcut 708 köyün 617 si, köy halkına, 25'i bir şahsa 46 sı bir aileye 20'si bir sülaleye olmak üzere toplam 91 köy, aşağı yukarı kişisel veya ailesel mülkiyet çerçevesinde kalmaktadır. Köy halkına ait olduğu belirtilen 617 köyü ise, daha derinliğine tahlil edecek olursak, çünkü: «hiç bir köy tüm olarak köy halkına ait olmadığı gibi köydeki mülkiyet farklılaşması da çok büyük mülkiyet yanında hiç mülkiyete sahip olmayanları veya çok küçük mülkiyeti meydana getirdiği görülecektir⁷. Bu örnekler, toprak mülki-

(5) Bknz : Güney Doğu Anadolu Özel Projesi, No: 1, Ön rapor, D.P.T., Kasım 1969. Ankara.

(6) Bknz : Köy İşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etüdleri, Çizelge : 29.

(7) İsmail Beşikçi: Doğu Anadolu'nun Düzeni, E, Yayınları, Ankara 1969, Sh. 65.

yetinin dağılımı ve tarımsal işletmeler hakkında, önemli bilgiler verecek niteliktedir.

Gerçekten, Mardin'de toprak mülkiyeti, ve tarımsal işletmeler, sınırlı ellerde büyük topraklar, ve dağınık bölünmüş, çok sayıda küçük ve irrasyonel işletmeler olmak üzere verimi ve üretimi destekleyemeyecek nitelikte ve yapıdadır. Çünkü, büyük toprak sahipleri, kentlerde oturdukları durumlarda, veya köyde oturduğu kimi hallerde bile, kendisi bizzat toprağının tümünü işletmemektedir. Bu nedenle bilinen ve toprağı işleme yöntemleri ilkel olan «kiracı», «ortakçı» biçimleri, ortaya çıkar. Güney Doğu Anadolu'da bu türde yer alan toprağı işleme yöntemlerine «Yarıcılık» «icare», «çariyek» ve «marabacılık»⁸. tarzında ortaya çıkacaktır. «Absenteizm», ve ilkel işletmecilik, tarımsal kesimde işgücünün düşük olması, sulama gübreleme ve makinalaşma, gibi girdilerin ve teknolojinin düşük seviyesi⁹ ve pazarlama tıkanıklıkları, üretimi de verimi de, düşürmektedir. Hele Mardin gibi yörelerde, tarımsal kredi alamayan ailelerin, % 92,5 bulan oranı, tarımsal ve diğer kredilerin ise, ağalar ve egemen sosyal güçlerin gösteriş merakı ve prestij harcamaları doğrultusunda kullanıldığı, diğer unsurlara eklenirse, üretimin ve verimin düşüklüğü daha iyi anlaşılabilir. Son zamanlarda Devletin uyguladığı «Taban fiyatları» politikası ise, ancak pazar için üretim yapan, büyük mülkiyet sahiplerinin işine yaramakta, fakat kendisi için üretim yapan [geçimlik kesim] küçük işletmelerin «çıkmasını» aşamamaktadır. Kapitalizm öncesi davranış ve tutum içinde olan Büyük İşletme sahiplerine yapılan bu ek transferler ise, genellikle Mardin yöresi ve tarımsal kesim dışında kalan ve çoklukla tüketim harcamalarına gitmektedir.

Kısaca anmakla yetindiğimiz bu nedenler, üretimi ve verimi düşürmektedir. Daha rasyonel daha uygun ve etkin koşullarda, çoğu kez yılda iki ürün alınabilecek ve verimi, bu günkü çok üstüne çıkarabilecek, Mezopotamya'da, kapitalizm öncesi ekonomik yapılar, sadece serbest piyasa mekanizmalarına ve yöresel egemen sosyal - siyasal güçlerin çıkarıcı öznel yasalarına, terkedilince iktisadi gelişmeyi engellemektedir. Hayvancılık kesiminde de, durum aynıdır.

Özet halinde ve kalın çizgilerle yetinen bu değinmeler bile, ta-

(8) Ali Aras : Güney Doğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, Z.F.Y., Ankara, 1956, Sh. 55-62.

(9) Örneğin Köy İşleri Bakanlığının andığımız çalışmalarına göre, 708 köyü olan Mardin'de 88 traktör, 10 otobüs, 26 Kamyon, 16 Pikap ve 8 motosiklet bulunmaktadır.

rımsal kesimin egemenliğinde olan bir ekonomik yapının, tıkanıklığını göstermektedir. Burada, insan -toprak- pazar, ilişkileri, rasyonel bir yörüngeye oturtulamamıştır. Tıkanıklıklar üç boyutta da oluşarak ekonomik bütünleşmeyi engellemekte ve gelişme inkıtaa uğramaktadır.

Mardin'in Coğrafi konumu ve Cumhuriyet döneminde uygulanan ulaşım şebekesi sonunda, Mardin, alt yapı bağlantıları (yollar) sonucunda, Kuzey ve Batıdaki bazı illerin uydusu haline getirilmiştir.

Kapitalist sömürünün bölgesel çarklarının nasıl işlemekte olduğunu aydınlatmada Mardin, iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Mardin, birinci gücte Gaziantep'in ikinci olarak Diyarbakır'ın ekonomik sömürüsüne açık hale getirilmiş ve bölgesel düzeyde bu iki il tarafından sömürülen ve geri bıraktırılan bir kent olmuştur¹⁰. Oysa, örneğin Artukoğulları döneminde bile, Mardin'de gelişmiş olan ticaret, ipekli kumaş, kadife, zeytinyağı imalatı, gibi diğer değerli zeneatlar, boyacılık, ipekçilik, ayakkabıcılık vb., faaliyetler de bu yeni bağımlılığın yankıları olan yeni yol şebekesi ile kaybedilen eski pazarların etkileri sonucunda yer yer ortadan kalkmış, yer yer çok duraklamışlardır.

aa) Sosyal ve Zihinsel Yapının Elverişsizliği

Ekonomik yapının farklılıkları, sözcüğün geniş anlamında, sosyal ve zihinsel yapıda da kendini göstermektedir. Din-dil (etnik) farklılığı, eğitim düzeyinin düşüklüğü, sosyal ve ekonomik tabakalaşmaya, Siyasal örgütlenmeye, Kapitalizm öncesi bir nitelik kazandırmaktadır. Aşiret, Ağalık, Başbakkalık» Şeyhlik, Kilise, gibi olgular, bu sosyal yapının açık göstergeleridir. Tutum ve davranışta, düşünüşte, kaynaşmamış bir sosyal yapı, iktisadi gelişmenin önüne çok önemli engeller dikmektedir.

Çünkü etnik düzeydeki kopukluk ile kapitalizm öncesi üretim biçimi, siyasal örgütlenme arasında, karşılıklı yakın ilişkiler bulunmaktadır. Yörede üretimin en önemli unsuru olan topraklar üzerindeki mülkiyet ve işletmelerin yapısı ve üretim güçleri, iktisadi ve sosyal gelişmeyi engelleyebilen EGEMEN sosyal siyasal gruplar oluşturabilmektedir.

Hızlı bir nüfus artışı, anılan bu sosyal yapının elverişsizliğini

(10) Mardin ilinin global ticaret yapısı içinde, İstanbul'un girdi payı % 37,2 Gaziantep'in % 43,1, Diyarbakır'ın ise % 36,1, oranını bulmaktadır. Bu oranlar anılan uydulaştırmanın ticarî alanda yansıyan göstergeleridir.

çoğaltmaktadır. Eşkiyalığın ve kaçakçılığın varlığı, DEVLET örgütünün halka gerektiği gibi varamamış olmasının, göstergelerinden, sadece bir iki örnektir.

Çok geniş bir konu olması dolayısı ile daha derinliğine analizleri gerektiren sosyal ve zihinsel yapıda, yer alan çok sayıdaki unsurlardan burada sadece eğitim unsuruna kısaca değinmekle yetineceğiz.

bb) Eğitim Düzeyi

Mardin ilinin, hiç bir köyüne 1930 yılına kadar tek bir okul bile yapılmamıştır. İlçelerden ise sadece ikisinde ilk okul yapılmıştır. İlk okul düzeyinde bile, okullaşmanın, dramatik durumunu aşağıdaki çizelgeden izlemek olanaklıdır.

Çizelge : (4)

Yıllar	Köysel çevre (sayı)	Kentsel çevre (sayı)	Yerleşme Birimine Göre Oran (%)
1930	Hiç yok	(iki ilçeye)	% 0,28
1940	2	3	% 0,7
1950	21	6	% 3,7
1960	148	18	% 23
1970	423	39	% 64

1973 yılında ise, 464'ü plânlı, 15'i ise geçici olmak üzere, köy okulunun sayısı 479, kentsel ilk okulunun sayısı ise 41, ayrıca 2 ana okulu bulunmaktadır.

Yukarıdaki 4 nolu çizelge, il çapında eğitim ve öğretimin daha ilk okul düzeyindeki yoksulluğunu ortaya koymaktadır. İlin mevcut 708 köyünde 1940 yılında bile ancak 2 ilk okul bulunmakta, 1973 yılında ise bu sayı 479'a çıkmaktadır. Bu yıla göre 229 köy, halan ilk okuldan yoksundur. 1950 yılından itibaren, ilk okul düzeyinde okullaşmanın kımıldamağa başlaması ve özellikle 1960 yılından sonra hızlanması çok anlamlıdır. Demokrasinin Türkiye'de giderek kökleşmesi ile, Mardin'deki okullaşma oranı arasında önemli bağlantılar olduğunu sanıyoruz. Bağlı oyların, yarattığı engellere rağmen, halk yığınlarının DEVLET yönetimine yansımalarının, büyük bir etkisi olduğuna kaniyim.

Başlangıç yılına göre, ilk öğretim düzeyinde son 15 yılda önemli ve değerli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen güncel ve yöresel çağdaş ihtiyaçlara göre, gelişimi yeterli bulmak

mümkün değildir. Çünkü, 1971-1972 öğrenim yılı sonuna göre, Mardin ilinde ilk okul düzeyinde, öğrenim çağındaki, 91.282 çocuktan ancak 48.827 si, yani % 53'ü okula devam edebilmektedir. Köysel düzeyde ise mevcut 68.012 çocuktan ancak 32.558'i okula devam edebilmektedir. Ve 1974 yılında bile 229 köyde, ilk okul bulunmamaktaydı. (bugün 1975 durumun biraz daha düzeldiği söylenebilir).

Yukarıdaki gerçeğin bir sonucu olarak Mardin ilinde okur-yazar oranı çok düşük olmaktadır. 1965 yılı sayımına göre, nüfusun sadece, % 20,09'u okuma yazma bilmektedir.

Çizelge : (5)

Aktif nüfusun (çalışabilecek çağıdaki) Eğitim Seviyesi Ortalama Yüzdesi (1965 Yılına göre)

	Erkek		Kadın		Toplam	
	Mardin	Türkiye	Mardin	Türkiye	Mardin	Türkiye ortalaması
1. İlk okul	44.69	56.59	54.33	61.68	46.12	58.19
2. Orta okul	4.77	6.86	6.05	6.14	4.96	6.64
3. Lise	1.17	2.75	1.07	2.34	1.16	2.62
4. Meslek okul	2.72	2.56	3.94	2.59	2.90	2.57
5. Yüksek Öğrn.	1.08	1.98	0.57	0.87	1.00	1.63
6. Mezun olmayan	45.55	29.18	34.04	26.32	43.84	28.28

Yukarıdaki çizelge, aktif nüfus düzeyinde eğitim seviyesini göstermektedir.

1973 yılına göre Mardin ilinde 5 lise, 12 Orta okul, 8 mesleki teknik okul olmak üzere 25 orta dereceli okul bulunmaktadır. Bu seviyede 112 si orta ve liselerde 87'si mesleki teknik okullarda olmak üzere 199 öğretmen bulunmaktadır. İlk okullarda bulunan 1546 öğretmenle birlikte, toplam 1745 öğretmen bulunmaktadır.

Eğitim sorununun, daha okur-yazarlık seviyesinde bile, ancak % 21 oranında bulunduğu Mardin ilinde, dil, din, kültür farklılığı ve çeşitliğinin, engellediği bütünleşme ve kaynaşma, EĞİTSEL, yönden de oluşturulamadığından ekonomik gelişme, bu konuda da engellenmektedir. Oysa, bütünleşmenin en önde gelen en etkin araçlarından biri EĞİTİMDİR.

b. Geri Kalmışlığın İktisadi Sistem ve Politikalara İlişkin Nedenleri

aa) Ulusal Düzeyde İzlenen Politikalar

Cumhuriyet Türkiye'si döneminde Mardin'in kent olarak gördüğü en büyük ilgi, «İl Merkezliği» noktasında, kalmaktadır. Yukarıda ilgili kesitlerde andığımız nedenlerle daralan ekonomik faaliyetler, yeteri ölçülere varmamış olsa bile, eğitim, sağlık, yönetim ve adli fonksiyonları ile kamusal hizmetlerin genişlemesini sağlamıştır. Bu nedenle, kentsel yörelerde (10 binin üzerindeki yerleşme birimleri), hizmetler kesimi, nisbi gelişme göstermektedir.

Alt yapıda yer alan, yol yapımındaki gelişmelere paralel olarak, ilde kökenleri zaten var olan, geleneksel nitelikteki, marangozluk, dericilik, bakırcılık, keçecilik ve ayakkabı yapımı gibi zeneat dalları ile, ulaşım ve taşıma araçları bakımı ve onarımı konusunu içeren dallarda da bir kıpırdama görülmektedir.

50 yıldan beri Türkiye'nin izlemiş bulunduğu iktisadî politikalar ile Mardin'in geriliği arasında da yakın ilişkiler bulunmaktadır. Liberal, müdahaleci ve karma temellere dayanan nitelikleri ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin izlediği politikalar, genel hatları ile KAPİTALİST, büyüme ve gelişme politikaları olmuştur. Bu politikaların ortak niteliği, ulusal ve bölgesel düzeyde, adil ve eşit olmayan, dengesiz gelişme MİHRAKLARI, oluşturmalarıdır. Bu politikalara göre, gelişmek için öncelik, gelişmiş sosyal gruplara, gelişmiş, bölge ve kentlere verilmektedir. Çünkü gelişmiş kişi grup ve çevreler, ancak kapitalizmin çeşitli dinamiklerine sahiptirler. (Eğitim alt yapı, sermaye birikimi, pazarlama v.b). Bu temel nedenle, Türkiye'nin zaten sınırlı olan olanakları, yurt düzeyinde, en çok gelişmiş bölge ve yörelere akmıştır. (Örneğin, Kuzey Batı Anadolu bölgesel). Bu nedenle Mardin gibi yoksul ve kapitalizm öncesi yapıların, ve üretim ilişkilerinin egemen olduğu yöreler, KAPİTALİST GELİŞME MODELİNİN, nisbeten kucaklayıp geliştiremediği yerler olmuştur. Şimdi bu kapitalist nitelikteki politikaların bölgesel düzeydeki iz düşümlerine kısaca değinelim.

bb. İzlenen Politikaların Bölgesel Düzeydeki Sonuçları

Gelişmiş Kapitalist ülkelerde bile (ki tüm üçüncü dünyayı da sömürebilmelerine rağmen), az gelişmiş bölgeler sorunu bulunmaktadır (Fransa'da: Bretanya, İtalya'da -Mezzagiorno- Güney bölge). Bu her şeyden önce kapitalist sistemin, devlet müdahalele-

rine rağmen bertaraf edilmesi kolay olmayan bir sonucudur. Çünkü açıktırki, temeli piyasa mekanizmalarına ve dinamiği kâr-kazanç kaldıracına dayalı olan yatırımlar, ancak gelişmiş bölge ve çevreleri, cazip ve güvenli bulurlar. Böylesi bir ortamda, özel yatırımların, kalkınmamış, riski büyük bölge ve yörelere yönelmemesi, olağandır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bile, ülkelerin tamamen bütünleşmemiş oldukları hatırlanırsa, geri kalmış ülkelerde kopukluğun daha büyük boyutlara çıkabileceği, daha kolaylıkla anlaşılabilir.

İşte gelişmemiş olan Türkiye, Kapitalist Batı modelini ithal edip uygulayınca, az gelişmiş bir kapitalizmin ve gelişme seviyesi ve istidatı farklı bölgelerin özelliklerine göre, bölgesel düzeyde yeni bir farklaşma (gelişme eşitsizliği) oluşmaya başladı.

Cumhuriyet Türkiyesinin, bölgesel gelişme konusunda, özellikle sürekli, etkin ve tutarlı global iktisadi politikaları olmamıştır. «Doğu sorunu» bilimsel ve ideolojik araştırmalara bile, yeni konu olmaktadır¹¹.

Mithat Paşanın, daha 1870 yılında, mahalli gelirlerin, oluştukları bölgeleri, geliştirmek amacı ile kullanılmalari, temeline dayalı tarihsel önerisi, çağdaş bölgesel sorunları çözecek tarzda modernleştirip etkin bir PLANA sindirmek yöneticilerin bilinç hanesine henüz girememiştir.

İster İktisadî, ister fiziksel, isterse sosyal kökenli olsun bölgesel dengesizlikler ve Şevket Süreyya Aydemir'in, ikinci Adam adlı eserinde «Kanayan yara, (sh: 299), diye adlandırdığı «Doğu Bölgesi» sorunu, ancak 1960 yılından sonra söz konusu olmaya başlamıştır. 1950 yılına dek, Devlet yatırım politikası, Doğu ve Güney Doğu Bölgesine ulaşmamıştır. 1950-1960 döneminde de, gerek özel, gerekse kamusal nitelikteki yatırımlar (yabancı sermaye), yine gelişmiş bölgelere akmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma planında (1963-1967), bölgeler arası, dengeli bir kalkınmadan söz açılmış, vergi indirimi gibi bazı ilkeler özendirici yöneltici bazı önlemler getirilmiştir.

(11) Bknz; İsmail Beşikci : Doğu Anadolu'nun Düzeni, a.g.e.

— Mustafa Erkal : Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Yayınları, İstanbul, 1972.

— Cevat Geray : «Devlet Plânlama Teşkilâtı Kurulduktan Sonra Şehir ve Bölge Plânlaması» S.B.F. D. C. XI, No: 4.

— Ruşen Keleş : «Bölge Plânlaması ve Bölge Kalkınması», «ŞEHİR, CİLİK Sorunlar, Uygulama ve politika kitabı içinde (sh. 103-201), S.B.F. Yayını Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde ise (1968-1972), Kapitalist Batı Dünyasının oluşturduğu teorilerden aktarılarak, «gelişme mihrakları diyebileceğimiz (les Pôles de Craissance¹²), merkezler geliştirmek ön görülmüştür. Sözü II. plân'a bırakalım: «Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için, hizmet yatırımları, bu hizmetlerden yeteri ölçüde yararlanamıyan kitlelere yöneltilerek bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Az gelişmiş bölgelerin İktisadî faaliyetlerini artıracak yatırımlar, bu bölgelerde büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırılarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir». (II. Plân, sh: 263): Yıllık, uygulama programlarında, 1969 den beri plân'ın «bölge gelişme merkezleri» görüşüne ayrı bir ağırlık verdiği görülmektedir. Anılan bu merkezlere, hem kamusal hemde teşvik tedbirleri aracılığıyla özel yatırımların çekileceği belirtilmektedir (II. plân, sh: 172).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yılı olan 1972 de, «bölge plânlaması» yerini, «Yurt yüzeyinde Dengeli Gelişme ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere» anlayışı almıştır. III. cü Beş Yıllık kalkınma plânına da egemen olan bu son görüş'e göre Türkiye'nin en az gelişmiş bulunan Doğu ve Güney Doğu Bölgesi için, özel bir plân söz konusu değildir.» Gelişmiş bir bölgede az gelişmiş yöreler, ile geri kalmış yöreler birlikte düşünülmektedir. III. cü Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1973-1977), getirdiği yeni gelişme felsefesi ile, I. ve II. kalkınma plânlarının bölgesel gelişme görüşlerini, bir kenara itmiştir. Plân'ın bu yeni görüşü, kısaca ifade etmekle yetinirsek şudur: Bölgelerarası gelişmişlik farkını gidermek uzun vadeli bir hedeftir. Az gelişmiş yörelerin, kaynakları iyi değerlendirilir ve mahallî idareler etkin bir hale getirilirse, geri kalmış bölge sorunu, kendiliğinden çözülecektir. Bir diğer değişle III. Beş yıllık kalkınma plânına göre Bölgelerin kalkınması ulusal plânın saptanmış bulunan sektörel gelişme hedeflerinin gerçekleşmesine bağlanmıştır. Plânın hedefleri gerçekleşirse, geri kalmış bölgelerin de kalkınacağı, hipotezi ve var sayımı yeni felsefenin teme-

(12) Bknz; François PERROUX : L'Economie du xxé Siécle, P.U.F., 2 ci Baskı, Paris, 1964.

— L'Espace et les poles de Croissance, (Kollektif eser), P.U.F., 1968.

— John FREIDMAN : Regional Development Policy, 1966.

— Barbara and George HELLİNE : Ruval Turkey, 1958, İST.

— Alberto O HIRCHMAN : The Strategy of Economic Development, Yale Unuversity 1961.

lini oluşturmaktadır. Böylece gerice bölgelerin kalkınması, SEKTÖREL gelişme dengesine bırakılmıştır.

Plânlı döneme kısaca yaptığımız bu değinmeler, BÖLGESEL KALKINMA sorununun, ele alındığı zamanlarda bile ne derece yetersiz olduğunu göstermeye yetmektedir. Bu yanlışların kaynağı, Batı dünyasının yapılarımıza uymayan modellerinin, taklidedilerek uygulanmasıdır.

Bu yanlış yetersiz ve yurt gerçeklerini kucaklayamayan politikaların bölgesel düzeydeki yankısı, bölgesel dengesizlikleri ve aynı bölge içindeki adaletsizliklerin boyutlarını genişletmekten başka bir sonuç vermemiştir. Kalkınma mihrakları», döneminin isabetsiz politikası, Güney Doğu Anadolu'da diğer illere görece zaten gelişmiş bulunan iller, daha da çok avantajlandırılmış, kapitalizm öncesi yapıların egemen olduğu yörelerde, gelişmenin etrafa eşit ve adil tarzda yayılmasını engelleyen darboğazlar nedenleriyle, zaten ekonomik yönden güçlü olan sosyal grupların İKTİDARLARINI, daha da çoğaltmıştır. MARDİN ili, buna bir örnektir. Nitekim Güney Doğu'da alt ve üst yapılar bakımından daha gelişmiş bulunan Gaziantep ile Diyarbakır, bölgesel ve siyasal plânda, avantajlandırılmış olduklarından, Mardin dahil diğer yöreleri aşırı ve geriletici nitelikte uydulaştırıp sömürüp, yoksullaştırmaktadırlar. Bu noktada Mardin'de oluşan gerilik ulusal ve bölgesel düzeyde izlenen isabetsiz, iktisadi politikaların bir sonucu olmaktadır.

1945 yılından sonra, Türkiye'de başlayan demokratik rejim, Güney Doğu Anadolu'nun Kapitalizm öncesi yapılarında (aga, şeyh, aşiret), ekonomik ve politik gücü, egemen sosyal gruplara vererek, halk yığınlarının özlem ve ihtiyaçlarının yansımaları ve izlenmesi önüne büyük YALITKANLAR dikmiştir. Ulusal ekonomik politikaların varlığı, bölge varlığı çevre lehine dönüşmesini ve az gelişmiş yörelerin haklarını almalarını zorlaştırmıştır.

İzlenen iktisadî ve siyasal politikalar, böylece Mardin ilinde, bulunan iktisadi sosyal potansiyelleri harekete geçirmeyi engellediği gibi, kamusal ve özel kökenli yatırımların, yöreye akmalarını da kolaylaştırmayacak niteliktedir. Aynı nedenlerle, Yöresel İdarelerin de, daha etkin bir fonksiyon görmelerini engelleyen dar boğazlar oluşturmaktadır.

3. GELİŞMEK İÇİN İZLENMESİ GEREKEN YOLLAR HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Yukarıda yaptığımız değinmeler, Mardin'in geri kalmışlık sorununun tüm nedenlerinin biri yöresel (MAHALLİ), diğeri ise ulu-

sal ekonomik politikalar tarafından oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Yöresel ve ulusal düzeydeki bu iki değişgenin de bir diğeri ile karşılıklı ilişkisi bulunduğu açıktır. Bu hipoteğimize göre, Mardin'in kalkınması, yine bir diğerini destekleyip bütünleyecek tarzda, yöresel ve ulusal düzeyde önlemler (tedbirler) ve politikalar oluşturmak gerekmektedir. Hemen belirtelim ki, yöresel çerçeve de etkin, rasyonel ve kalkındırıcı gayret ve girişimler, Devletçe desteklenmedikçe başarılı olmaları söz konusu değildir. Yine aynı tarzda, Devletin yapabileceği müdahaleler, yöresel düzeyde desteklenmezse yine kesintiye uğrayacak, ya az başarılı veya başarısızlığa uğrar. Bu nedenlerle, Mardin'in geri kalmışlığına, yöresel ve ulusal açılardan bakmak gereklidir.

Mardin ilinin geri kalmışlığına sadece çevrenin ekonomik ve sosyal yapılarına bağlamak doğru değildir. Çünkü bu yapıların oluşması ve sürdürülmesi politikaları da hayati öneme sahiptir. Yörenin, doğal, fiziksel (ekonomik) ve sosyal (uygarlık) olanak, potansiyel ve yeteneği, ekonomik kalkınmayı besleyebilecek güçtedir. Yalnız anılan bu potansiyeli harekete geçirmeyi engelleyecek ve çoğu KAPİTALİZM ÖNCESİ dönemin niteliklerini taşıyan yapılar (Ekonomik-Sosyal) bulunmaktadır. Türkiye'nin ulusal düzeyde, izlemiş bulunduğu KAPİTALİST büyüme modelleri, Mardin gibi Türkiyenin en geri kalmış yörelerinde, gelişmeyi serbest piyasa aygıtlarına teslim etmiştir. Geri kalmış bir tarımsal yapının egemenliğinde, sermaye birikiminden ve müteşebbis kadrodan özel kesimden yoksun, dil, din, kültür türdeşliği bulunmayan, eğitim düzeyi çok düşük bir yörede ise felce uğrayan piyasa mekanizmasının, ekonomik gelişmeyi sağlayamayacağı açık bir gerçektir. Mevcut ekonomik - sosyal - kültürel yapıları, ekonomik gelişme ile uyumlu tutarlı bir hale getirmek için DEVLETİN fonksiyonel, etkin ve insancıl bir müdahalesine şiddetle ihtiyaç bulunmaktadır. Devletin bu müdahalelerinin ilk aşaması, yöredeki yönetimi ve devletin görüntüsünü, etkili bir hale getirmektedir. Ulusal ve bölgesel düzeyde ise, etkin iktisadî politikalar uygulamaktadır. Oysa bu iki olgunun, hiç biri Mardin'de tam olarak gerçekleştirilememiştir. Globo 1, kapsamı gerçek politikaların uygulanmasının gerektiği bu yörede, kimi zaman çok iyi niyetli idarecilerin, olumlu girişimleri ise beklenen sonuçları vermemiştir. Resmî bir incelemenin de belirttiği gibi, gerçekten, «Bölgede, Cumhuriyeten evvel ve sonra hemen hemen önemli hiç bir yatırım yapılmamıştır».¹³ Yalnız son

(13) Mardin ili Ekonomik Potansiyeli Tesbit Etüdü Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) Bölüm IV, Sh. 1, Ankara, 1973.

zamanlarda, Mardin'e daha olumlu yatırımların yapılabilmesi yönünde yeni ve değerli girişimlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Önce Mardin'in sahip olduğu ekonomik potansiyele, yapılabilecek faaliyetlere sonra da izlenmesi gereken politikalara kısaca değinelim.

A. Mardin İlinin Ekonomik Potansiyeli

a. Tarımsal Potansiyel

Ekonomisi tarıma dayalı Mardin'in, tarımsal kesimi MEFLUÇTUR (ilkel-dezorganize) yüksek düzeyde verimli toprakları, üretimi ve verimi çoğaltacak «girdilerden» (su, gübre, techizat, makina), yoksundur. Tarımsal işletmeler, ekonomik ve sosyal tıkanıklıklar (Aşiret - Toprak ağalığı, pazarlama, kooperatifleşme yokluğu v.s.) sonucu irrasyonel bir yapıya ve işleyişe, sahiptir. Buna rağmen Mardin'de elde edilen bazı ürünler, sahip olunan potansiyeli göstermektedirler.

1972 Yılında; 268.192 ton BUĞDAY

84.585 » ARFA

249 » ÇELTİK

950 » DARI

7.934 » MERCİMEK

2.415 » NOHUT

326 » TÜTÜN

375 » ZEYTİN

6.707 » çigit

4.192 » Lif

} PAMUK ÜRETİLMİŞTİR.

Meyvecilik (bağ-Bahçe) ürünleri bakımından da çeşitli ve zengin bir potansiyele sahiptir. (Armut, Elma, Erik, İncir, Nar, Badem, Ceviz, Fıstık). Bağcılık özellikle önemlidir. Çok değişik üzüm türleri yetiştirebilen Mardin'de, Üzüm üretimi resmî rakamların (1971 de 119.735 ton) çok üstünde olduğu söylenebilir. Bal üretimi geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Yıllık üretim 100 bin ton civarındadır. Ayrıca sebze türlerinin tümüne (Bamya, biber, domates, fasulya, ıspanak, kavun, karpuz, lahana, marul, patlıcan v.s.) elverişli toprak ve iklime sahiptir. Aile işletmesi tipi egemendir. Yol, pazar, ticaret tıkanıklığı sebzeçiliğin daha çok gelişmesini

engellemektedir. Pazar için üretime geçilebilirse, bu dalda da büyük gelişmeler gerçekleştirilebilir.

— Hayvancılık, özellikle sığır, koyun, tiftik ve kıl keçisi bakımından önemli bir potansiyele maliktir. 1972 yılında hayvan varlığı aşağıda ki gibidir:

Sığır	:	151.728
Manda	:	1.821
Koyun	:	665.952
Kıl Keçisi	:	340.899
Tiftik »	:	265.615
At	:	14.181
Katır	:	19.425
Eşek	:	69.515
Deve	:	309
Kümes Hay.	:	445.000

Hayvansal Ürünler

Yapağı	:	690 Ton
Keçi kılı	:	466 »
Tiftik	:	298 »
Salamura deri	:	400 ton
Yumurta	:	18.000.000 adet.

İneklerin sağım dönemi yılda yaklaşık, 200 gündür. Her inek yılda ortalama 750 kg süt vermekte, ağırlığı ise, 58 kg dır. Ak karaman türünden olan koyunların, süt ve, yapağı yüksektir. Yılda ortalama 130 günlük sağımları boyunca her koyun 60 litre süt civarında bir verim vermektedir. Karkas ağırlıkları ortalama 18 kg. dır. Kıl keçisi, Tiftik ve melezleri yetiştirilmektedir. Kıl keçileri ortalama olarak günde 150 gün sağım sonucu 90 litre süt vermektedir. 1972 yılına göre süt üretimi 85.656 tondur.

b. Tarımsal Alanda Yapılması Gerekenler

Yukarıda andığımız tarımsal kökenli kaynaklar, tüm varlığı yansıtmadığı halde küçümsenemeyecek değerinde büyük bir potansiyeli, günümüzün ilkel ve yetersiz işletmeciliği temeline göre değil, fakat daha etkili, daha rasyonel ve daha modern yöntemlere göre de göz önüne almak gerekir. toprağın yapısı ve işleyişi, yeniden dü-

zenlemelidir. Tarımsal Devrimi gerçekleştirecek bir toprak reformu, güncel tarımsal işletmeleri daha verimli bir hale getirebilmelidir. Sulama, gübreleme, pazarlama sorunlarını, oluşturacağı yeni örgütlenme tipi ile (Kooperatifler) çözmelidir. Mardin ili hakkı, böylesi bir toprak reformunu ister ve savunur, bunu benimseyecek hükümetlerde oluşabilirse sadece toprakların yeniden dağılması, bir araya derlenip toplanması (uzuv kopukluğuna maruz, küçük topraklar) ile yetinmeyen bir TOPRAK REFORMU — yoksul olan bu günkü TARIMSAL KESİMİ, kalkındırabilir. İnsan toprak, insanı, pazar, insan insan ilişkilerini daha verimli bir hale getirecek, daha iyileştirecek bir toprak reformu, tarımsal kesimdeki büyük potansiyeli harekete geçirdikten başka, tarımsal ürünlere dayalı bir sanayileşmeye de yolları açmış olur. Şarap, tütün, süt, fabrikaları. Gıda sanayii, un fabrikaları, makarna, bisküvi, yem sanayii vs.) deri ve deri konfeksiyon, dokuma ve giyim sanayii, Pamuk ipliği, pamuklu, yünlü dokuma, ipekli sun'i ve sentetik dokuma, kilim halı dokuma.

b. Sanayi Potansiyeli

Toprak reformu, tarımsal devrim çağını yaşamamış bulunan Mardin'de Endüstrileşme süreci de doğal olarak işlememiştir. Bir iki bakım ve yapım evi dışında ilde ve ilçelerde de önemli sanayi tesisleri henüz kurulamamıştır. Yıllık üretimi 600. 000 ton ve 75 milyon T.L. lık, 991 ortaklı çimento fabrikası, [ki yeri çok iyi seçilmediğinden, çevreyi zehirleyen etkiler yaratabilir], Nusaybın iplik fabrikası (26.200 iğlik) henüz bitmemiştir.

İl çevresinde, tarım-sanayi, ilişkisinin karşılıklı olarak kurulamamış olması, ticareti de tarım ürünleri ile hayvancılığın dar sınırlarına sıkıştırmış olmaktadır.

İl merkezinde pamuk ipliği, suni ipek ve çeşitli el dokumaları yapan el tezgahları bulunmaktadır. İldeki halıcılık okulu ile, çevreye özgü uygarlık ve geleneklerin sağladığı potansiyele dayalı öğretim yapılabilir ise, bu noktada Mardin'e bir uzmanlık ve bir monopol sağlanabilir. Ayrıca il merkezinde 8 iplik boyahanesi 22, tabakhane, 10 kereste ve hızar atölyesi, 10 sabun yapımevi, 5 oto tamirhanesi, bir bakır haddehanesi bulunmaktadır.

Tarım kesiminde yer alan bazı ürünler, Mardin'de tarımsal sanayi dallarının oluşmasına olanak verebilecek güçtedir. (Deri ve deri konfeksiyon hazır giyimevi v.b.)

Mardin bölgesinde iktisadi gelişme bakımından önemli maden

rezervleri bulunmaktadır. 400 Milyon ton civarındaki Mazıdağı, FOSFAT kayası yatakları, Harbul Silopi yöresinde de 40-50 milyon civarında asfalti yatakları bulunmaktadır. Ayrıca girmeli yöresinde bulunan tabii gazın 3,5 milyar m³ lük bir rezerv oluşturduğu tahmin edilmektedir. Ek olarak krom, simli kurşun ve linyit bulunduğu açıklanmakta, petrol bulunabileceği olanaklı görülmektedir.

Yukarıda anılan dallardan itibaren ve Mardin ilinde bulunan el sanatlarının oluşturabileceği uygun ortamla bağdaşabilen sanayi dalları kurulabilir. Fosfat yataklarının yörede işlenmesi gübre fabrikası, plastik boru üretimi, polipropilen elyaf ve ipekli tesisleri deri ve kösele işleme sanayii, dokuma ve giyim sanayii, imalat sanayii, kilim - halı yapımıcılığı üzerinde durulabilir. Mardin merkezinin, altın, Midyatın gümüş el işlemeciliği, bakırcılık, dericilik, gibi dallar, Mardin şarapları ile birlikte, Türkiye düzeyinde, Mardin'e bir monopol sağlayacak potansiyele sahip bulunmaktadır. Üretilebilecek malların bir kısmı (gıda, giyim, plâstik maddeleri v.b.) güney sınırlarımızın ötesine de satılabilir.

B. İzlenmesi Gereken Politikalar

Yukarıda anılan iktisadî - sosyal potansiyelleri harekete geçirip, Mardin'in iktisadî gelişmesini gerçekleştirmek için, yöresel ve ulusal çerçevede bir diğerini destekleyip, besleyen politikalar izlemek gerekmektedir. Bunları kısaca anmakla yetinelim.

Mardin'de iktisadî gelişmenin süreçlerini işletebilmek için, her şeyden önce Devletin etkin yardım ve müdahalesine ihtiyaç bulunmaktadır. Devlet bu fonksiyonunu iki aşamada oluşturup gerçekleştirebilir. Önce «Gerice Bölgeler», kalkınmasına öncelik verilmelidir. Yabancı ülkelerin Türkiye'nin özelliklerine uymayan, büyüme teorilerini, aktarmak yerine, yöresel gerçekleri içeren, yerli modeller oluşturulmalıdır. Bu ulusal - yöresel, yerli modellerin gerekli doğrultusunda, yöresel potansiyelleri harekete geçirip, halk yığınlarının katılımlarını özendirip, sağlanmalıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, kalkınma plânları «gerice» kalmış bölgeleri kalkındıracak güçte değildir. Sektörel gelişme çerçevesinde gelişmesi düşünülen Gerice Yörelerin bu yöntemle kalkınabileceğine inanmak olanaksızdır.

Çünkü Türkiye, «bir Fransa veya İtalya gibi tek değil, fakat

(14) Doç. Dr. Beşir Hamitoğulları : «Halk Sektörünün anlamı Doktrin ve Yapısı», Halk sektörü semineri, içinde, Köy İşleri ve Koop. Bakanlığı yayını, 1974, Sh. 39.

birden çok geri kalmış¹⁴ ve homojen olmayan bazı bölgelere sahiptir. Sadece etnik yapıya dayalı bir farklılık, daha farklı yöntemler uygulamayı zorunlu kılmaktadır.

Özel ve Kamusal yatırımlar, gerice bölgelere, kendiliğinden yeterince gitmemektedir. Zaten yeterli sermaye birikimine sahip olmayan bu yörelerde mevcut olan iktisadî potansiyellerin, mefluç bir piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden harekete geçmesi olanaksızdır. Yapısal nitelikli bu nedenlerle Güney ve Doğu Bölgeleri için özel ve ayrı plânlar yapılmalı ve bunlar HALK SEKTÖRÜ modeline sindirilmelidir. Yerli ve ulusal olan bu modelin. Mardin örneğinde olduğu gibi, önce eğitime, bu günkünden daha büyük bir önem verilmeli ve Güney Doğuda, kurulması gereken Ziraat Fakültesi, MOZOPOTAMYA adı ile Mardin'de kurulmalıdır. Elâzığ'da Fen ve Veteriner Fakülteleri, Diyarbakır'a Tıp ve Fen Fakülteleri açılmıştır. Ziraat Fakültesinin kuruluş yeri için ise en uygun yer, MARDİN'dir. Toprak Reformuyla birlikte yılda iki ürünün alınabilme olanağı olan Mardin'de tarla - Bağ - Bahçe ortamları ile, bir Ziraat Fakültesi için, en ideal koşullar bulunmaktadır. Halk Sektörü'nün yeni felsefesi çerçevesinde yapılacak diğer reformlarla, örgütlenmelerle, yörenin gelişmesini engelleyen «sömürgeci tipteki yapılar modern yapılara dönüşecekler, halk yığınları, siyasal düzeyde daha geniş olarak temsil edilmek olanağına kavuşabileceklerdir. Halkın katılımı, yönetimi ve denetimdeki yeni ekonomik kuruluşlar ve gelişimler Devletin çoğalacak yatırımları ve yardımları ile birleşince kalkınma hızlanabilecektir.

Buraya değin yapılan açıklamalar, Mardin'in ekonomik ve sosyal gelişmesi sorununun temelden Türkiye'nin izleyeceği iktisadî politikalara, bağımlı olduğunu göstermektedir. Türkiye'yi gönençli kılacak nitelikteki politikalar, ancak; Mardin gibi geri kalmış kentleri ve yöreleri kalkındırabilir. Böylesi politikalar ise, ulusalcı doğrultuda, halk yığınlarından yana olan hükümetlerin oluşabilmesine ve etkili önlemler (tedbirler) alabilmelerine bağlıdır. Bu doğrultuda Mardin, il olarak kendine düşeni yapabildiği ölçüde, yöresel ve ulusal çapta, KALKINMA gibi çok dikenli bir sorunun çözümüne önemli bir katkıda bulunabilir.